

Pospíšil, Ivo

Ruské literárněvědné a literárněkritické texty a jejich proměny na sklonku 20. století

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. X, Řada literárněvědné slavistiky. 2004, vol. 53, iss. X7, pp. [5]-19

ISBN 80-210-3357-6

ISSN 1212-1509

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/103148>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ČLÁNKY

IVO POSPÍŠIL

RUSKÉ LITERÁRNĚVĚDNÉ A LITERÁRNĚKRITICKÉ TEXTY A JEJICH PROMĚNY NA SKLONKU 20. STOLETÍ

1. Úvod

Řada rusistů začala již od období tzv. glasnosti a perestrojky, tj. symbolicky od roku 1985, spíše však o dva až tři roky později systematicky studovat nové jevy spjaté s proměnami jazyka, jenž reagoval na nově vzniklou situaci ideologického uvolnění po nástupu Michaila Gorbačova do nejvyšší stranické funkce v dnes již bývalém SSSR. Společenské procesy, které vyústily v konec impéria a bývají ironicky označovány jako katastrojka (A. Zinovjev), se projevily v poměrně hluboké proměně současné ruštiny. Studium těchto proměn se tedy stalo přirozenou doménou lingvistů, resp. ještě přesněji lexikologů a lexikografů, později i stylistů, méně již literárních vědců. Přitom se proměny koncepce literární vědy na území bývalého SSSR zdají ještě radikálnější, než jsou proměny jazyka, resp. oba celky spolu přirozeně úzce souvisejí. Naším úkolem je zmapovat tyto posuny i na úrovni literární vědy, tedy jazyka, stylu a žánru z hlediska estetické a vnitřně literární hodnoty. Projekt se skládá ze dvou částí: v první se snažíme ukázat na posuny v literární vědě a literární kritice, jak se projevovaly v předdveří glasnosti a perestrojky, v perestrojce samé a těsně po ní na základě excerpcí a studia některých ruských literárněvědných a literárněkritických časopisů a knih, v druhé uvedeme příklady krásné literatury – jeden román, který se jeví jako spíše progresivní, dobově konjunkturální, a druhý, jenž je ve smyslu literárního vývoje chápán jako jev spíše regresivní, obnovující jiným způsobem, často paradoxně a protismyslně některé starší jazykové a stylové vrstvy charakteristické takřka výlučně pro literární ruštinu a její současné pojetí, a jiné texty.

Posuny v pojetí ruské literární vědy a její textové podoby, které se začaly projevovat v období glasnosti a perestrojky, mají své kořeny již v době předchozí, zejména v letech, která sám Gorbačov v duchu své reformní ideologie nazýval obdo-

bím stagnace (период застоя). Dáváme tím poněkud za pravdu názorům ruského disidenta A. Zinovjeva a jeho polského vykladače L. Suchanka: jde především o změnu pohledu na dobu Chruščovovu a Brežněvovu, přičemž doba tzv. stagnace se projevuje častými návraty do minulosti a implicitní, skrytou kritikou. Tyto návraty umožňovaly i postupné přehodnocování postojů oficiální sovětské literární vědy k ruské literatuře (ale také k literaturám jiných národů v rámci tehdejšího SSSR). Zatímco za Chruščova převažovala v dobové literatuře konfesní próza a deklarativní, pódiová poezie, za Brežněva došlo k zvnitřnění danému některými rysy neostalinizace režimu, posílením cenzury a autocenzury, k útěku do minulosti. Tento útek byl paradoxně hnacím motorem a katalyzátorem změn, které vedly k perestrojce i katastrojce: s odkazem na Hegelovy zákony dialektiky lze říci, že tu změny kvantitativní přecházely ve změny kvalitativní. Paradoxně totiž došlo k tomu, že teprve v Brežněvově éře došlo k hlubšímu zhodnocení některých literárních jevů minulosti, ovšem v určitém výběru, z něhož byly vyloučeni někteří porevoluční emigranti a jejich díla a ovšem i emigrační vlny po roce 1945 a 1968 posílené tzv. aférou almanachu *Metropol* (1979).

2. Pohledy na Rusko a SSSR: Zinovjev – Suchanek – Goldstein

Názorně to lze ukázat na reflexi polsko-ruských vztahů, jak to doložil již zmíněný Lucjan Suchanek. Právě film v poslední době ukázal, jak hluboce jsou spojeny i tak antagonistické osudy dvou národů, jakými jsou Rusové a Poláci: dva polské filmy podle klasiků literatury 19. století Henryka Sienkiewicze *Ohněm a mečem* a Adama Mickiewicze *Pan Tadeáš* (Tadeusz) a Michalkovův *Lazebník sibiřský* to dokládají mimo veškerou pochybnost. Je s tím spojeno vědomí velkého národa, státotvornost, vytváření národních mýtů, národních idyl a idealizace minulosti jako pramen přítomné a budoucí síly. Jestliže dnes v Polsku stále více sílí zdůrazňování slavné šlechtické minulosti a lidé úporně hledají ve svých rodokmenech tuto souvislost, odpovídá tomu v Rusku obrana slavné minulosti: jedni se vracejí ke kozáctvu, k carovi, jiní k Leninovi a Stalinovi. Ostatně rodina Michalkovů, z nichž Sergej Vladimirovič se stal spoluautorem textu sovětské i staronové ruské hymny, jako příklad této obecné státotvornosti v různých historických obdobích budiž příkladem. Politiku těchto velkých zemí vždy vytvářela určitá politická a intelektuální elita, která navzdory směně systémů a režimů udržovala národní, kulturní a státní kontinuitu a integritu. Je pozoruhodné, že oba velké národy, které prošly navenek mnohem většími kataklyzmaty než Češi, neztratily schopnost obnovované národní mýtotvorby a idealizace: takto vypadá Polsko Mickiewiczovo, Sienkiewiczovo i carské ctnosti ve filmu Michalkovově, jehož zájem o ruskou duši se projevil s plnou silou již v *Oblomovovi*, jenž vzbudil zdánlivě již dávno uzavřené debaty o Rusku a Evropě, pragmatismu a vyšších etických hodnotách v románu z pera ruského neoklasicisty 19. století, ušlechtilého carského cenzora a cestovatele kolem světa Ivana Gončarova (1812–1891).

Nelze říci, že by oba národy neprošly etapami kritické sebereflexe, dokonce v případě Ruska určitého druhu masochismu, ale současně oba národy vypracov-

valy koncepci svého národního mesianismu (A. Mickiewicz, F. Dostojevskij). Po neúspěšných a krvavě potlačených povstáních volali Poláci v druhé polovině 19. století po věcnějším přístupu, který již dříve poměrně úspěšně praktikovali Češi, tedy po rozvoji vlastního průmyslu, po malých krocích: tak se rodil polský pozitivismus v literatuře, například v díle v Grodně (dnes v Bělorusku) žijící Elizy Orzeszkové (1841–1910), která například v románové trilogii *Nad Němnm* (1888) s demytizačním a deidealizačním záměrem ukázala na sociální rozvrstvení polské společnosti. Právě zde pokračoval dnes v Polsku neprávem zapomínaný, provokující Leon Kruczkowski (1900–1962), autor románu o listopadovém povstání roku 1830 *Kordián a chám* (1932), brilantní analýzy nezaměstnanosti v románu *Osidla* (1937) a problému svobody a jejích limitů v dramatech *První den svobody* (1959) a *Smrt guvernéra* (1961). Ani tyto otázky však neoslabovaly vědomí velikosti Polska a jeho velkých tradic politických a kulturních.

Ruská sebereflexe byla spíše kartou se dvěma stranami: na jedné byl masochismus a na druhé mesianismus; nesmyslnost ruských dějin v Čaadajeově prvním *Filozofickém listě* (1836)) v *Apologii šilencově* (1837) mění v ruskou výhodu, neexistence ruské literatury u Puškina a později u Bělinského vede k tomu, že ruská literatura stane na čele světového vývoje. N. M. Karamzin se jako třiačacetiletý mladík kořil před západní literaturou a filozofií, v Královci debatoval s Kantem o jeho *Kritice soudnosti*, mluvil se německými literáty a poznal anglickou společnost první průmyslové revoluce a musel si v proudu kočárů od Doveru do Londýna připadat jako v Jiřkově vidění, ale neopomněl zdůraznit, jak miluje Rusko a jak skvělou budoucnost bude Rusko mít. Děkabristé usilovali o změnu systému na konstituční monarchii nebo republiku, chtěli zrušit nevolnictví, vzor viděli v boji amerických kolonií a v USA, s nimiž se chtěli i územně sblížit skrze ruské kolonie v Kalifornii, na Aljašce a v Tichomoří, a to vše proto, aby zlepšili efektivnost systému, který by Rusko vynesl do čela světa. Souputník děkabristů Alexandr Puškin, majitel stovek duší, obdivuje Napoleona a romantiky, píše o svobodě a domnívá se, že nevolnictví padne na carův pokyn, ale neopomene pak Napoleona kompromitovat, v básni *Pomlouváčům Ruska* odsoudit vměšování Západu do rusko-polských sporů v souvislosti s povstáním roku 1830, účastnit se tažení ruské armády na Kavkaz a psát pro cara elaborát, jak propříště zabránit pokusům o povstání. Také Solženicyn ve svých úvahách (naposledy *Rusko v troskách*) hledá vyhovující systém pro budoucí velké Rusko.

Poláci Rusy dobře znají, patrně nejlépe ze všech Evropanů: Češi byli sice schopni o Rusku smysluplně psát, dokázali vidět Rusko žurnalisticky a vědecky (Čelakovský, Erben, Havlíček, Masaryk), ale neměli s ním dlouhodobou zkušenost, takže Rusy buď idealizovali, nebo démonizovali – toto dědictví s sebou bohužel neseme i do 21. století. Je až obdivuhodné, jak Poláci, jejichž souboje s Ruskem se táhnou staletí, dokážou vidět svůj vztah k Rusu reálně, reálněji nebo realističtěji než Češi. Vidí sice Rusko někdy s potůchlou ironií (například slovník Tadeusze Klimowicze¹, kde mezi jmény spisovatelů a literárních skupin

¹ Polský průvodce po současné ruské literatuře. Tadeusz Klimowicz: *Przewodnik po współczes-*

najdeme i pojem vodka), ale nikde se neuchylují k extrémům: je charakteristické, že nehledě na dramatickou změnu postavení ruštiny v Polsku od 90. let 20. století, nedošlo k jejímu odstranění, ale restrukturační. Tyto věci nepodléhají v Polsku módě. Televize, která u nás na počátku 90. let nemohla ruštině přijít na jméno a do značné míry ignorovala všechny pozitivní kulturní podniky, které se Ruska týkaly, nyní „objevuje Ameriku“: jak je prý důležité učit se ruštině.

Známý krakovský rusista na Jagellonské univerzitě v Krakově, autor monografií o ruské baladě, ruském romantismu, preromantismu, o Solženicynovi, předseda Polského komitétu slavistů, profesor Lucjan Suchanek známý svými dobrými kontakty s papežským stolcem, s nímž organizuje proslulá slavistická symposia, začal se od konce 80. let minulého století intenzivně zabývat literaturou tamizdatu, samizdatu, emigrací, postmodernou a ruským myšlením. Je autorem a editorem desítek monografií a sborníků a zakladatelem tzv. emigrantologie jako specifické, syntetické vědní disciplíny.

V knize *Homo sovieticus* (Kraków 1999) parafrázuje v názvu jednu knihu autora, jehož jméno se objevuje v podtitulu – *Dílo Alexandra Zinovjeva*. Suchanek mistrně a s ironickým odstupem sleduje život a tvůrčí dráhu muže, který začal jako marxistický filozof, později se stal kritikem sovětského systému a jeho praxe, posléze disidentem, na Západě autorem bestsellerů a nakonec kritikem Západu a takřka apologetem systému, z něhož se uchýlil do Německa. Slovo apologet není přesné: Zinovjev se totiž dívá na systém, v němž žil a tvořil a jenž pak nahlíží z proslulé gogolovské „krásné dálky“ sine ira et studio, bez zaujatosti, bez nenávisti a hledá důvody, proč existoval a proč de facto určoval charakter uplynulého století. Miluše Zdražilová jako spoluautorka druhého dílu Putnova *Ruska mimo Rusko* (Petrov 1994) zachytila tvorbu logika, filozofa a spisovatele Alexandra Zinovjeva (1922) jen v jednom, tehdy známém průřezu: od *Zárných zítřků* (1976) přes *Světlou budoucnost* (1978) ke *Komunismu jako realitě* (1981), ale přece jen postihla, že v knize *Homo sovieticus* šel poněkud jiným směrem, než jeho západní hostitelé očekávali. Zinovjev podráždil tehdejší sovětskou emigraci nejen nelichotivou charakteristikou, ale především tím, že uviděl sovětský typ komunismu jako konkrétní historický jev, nikoli jen jako nesmysl nebo objekt odsudků. V roce 1978 se v tamizdatu objevila Zinovjevova kniha *Zejmíci výšiny* – poté byl autor nucen emigrovat a usadil se v Mnichově, kde byl načas profesorem logiky na univerzitě. Pak se už cele oddal literární tvorbě. U Zinovjeva se zopakoval podobný jev, jaký vidíme u řady dalších ruských emigrantů, kteří se na Západě ocitli jako přesvědčení odpůrci sovětského systému: ukázalo se, že je jim Západ cizí. Stále častěji se pak vracejí k své vlasti a znovu hodnotí systém, před nímž prchali. Myslím, že je to nejen jejich póza, ale také nepochopení ze strany Západu: sebekritika, resp. kritika existujícího ruského systému a jeho projevů je pro ně často jen první fází. Poté následuje „přepnutí“: ukazuje se, že to, co se jim na systému nelíbilo, bylo právě jeho výhodou. Z negace a jejího „přepnutí“, tj. inverze, vycházel – jak už řečeno – kritik ruské literatury Vissari-

on Bělinskij, autor slov o „nicotnosti ruské literatury“ Alexandr Puškin a jiní. Obdobně se svět divil názorům Alexandra Solženicyna, který se vracel k monarchii a předrevolučnímu uspořádání, a nekonformní ruský spisovatel, syn důstojníka KGB Eduard Limonov známý svými protisovětskými postoji nejen kritizoval perestrojku, ale obhajoval i Stalina.

Zinovjev pokládá ruský komunismus za organickou, přirozenou součást a vyústění ruského národního života: vidí v něm nejen špatné věci, ale také pozitiva, jeho životaschopnost. Ruský komunismus nezahynul svými vlastními chybami, ale tím, že prohrál válku, že byl zatlačen ke zdi obratnou politikou protivníka a vlastními destruktory. Ruský komunismus se podle Zinovjeva vytvořil nikoli podle projektu Karla Marxe, ale v důsledku nutnosti organizovat obrovské lidové masy. Komunismus nevznikl v Rusku ve vzduchoprázdnu, jeho prvky mají své historické kořeny a vyskytují se v určitých dávkách v jakékoli společnosti a také na Západě, kde vyrůstají z rysů kolektivnosti, komunality. V komunistickém systému v SSSR mělo všechno své místo, nejen vládnoucí strana, ale také odbory, policie, státní úřady, tajné služby apod. Krize komunismu jako každá krize byla přirozenou součástí systému. Skutečná destrukce systému nastala až za Gorbačovovy perestrojky, kdy byl systém rozložen shora, i když měl šanci přežít svou vlastní krizi a vyvíjet se dál.

Komunismus vzniká v Rusku po krachu monarchie, občanské válce a intervenci. Podařilo se mu vytvořit stát, v němž v relativním klidu žily stovky národů a národností, stát, který porazil fašismus, stal se světovou supervelmocí, jako první vstoupil do vesmíru, stát, který měl velké nedostatky a dopouštěl se obrovských zločinů. Zinovjev se však domnívá, že to nebyla jen vina komunismu jako systému, ale v Rusku i důsledek neblahých dějinných okolností. Krize systému se sice objevila už za Brežněva: ale teprve Gorbačovovy maniakální reformy – jak jí Zinovjev říká – krizi rozvinuly a způsobily pád systému. Podle Zinovjeva nelze vycházet jen ze západní kritiky komunismu, nebo z jeho sovětské apologetiky: obě hlediska vycházela buď z neznalosti, nebo ze zlého úmyslu. Sovětská ideologové se snažili zastříť temná místa systému, zatímco západní kritikové se domnívali, že podstatou sovětského komunismu je nesmyslná Marxova a Leninova utopie, tedy že systém není zakotven v reálných společenských vztazích. Sovětský systém prošel několika krizemi, z nichž nejzávažnější byla v roce 1941. Pozoruhodná je Zinovjevova koncepce chruščovismu, brežněvismu a gorbačovismu. Chruščova pokládá za kritika stalinismu, ale jeho pokus o obnovu volunaristického systému osobní moci považuje za neúspěšný. Proto musel přijít brežněvismus jako relativně demokratická fáze systému (sic!): po něm přichází v podobě gorbačovismu opět pokus o nastolení osobní moci pod pláštíkem demokracie a liberalismu.

Zinovjev v dodatku ke knize *Komunismus jako realita (Kommunizm kak real'nost')*, Centrpoligraf, Moskva 1994, s. 477) říká: „Od prvních dnů, kdy se Gorbačovovo vedení objevilo na historické scéně jsem v neščetných článcích a interview a také v knihách Gorbačovismus, Krize komunismu, Katastrojka a Chaos (rus. Smuta) tvrdil a trvám na tom dosud, že gorbačovismus vznikl jako pokus přejít od demokratického brežněvismu k diktátorskému režimu stalinské-

ho typu.“ V důsledku okcidentalizace (zapadnizacija), která byla sovětské veřejnosti prezentována jako návrat k demokracii, ačkoli jejím hlavním cílem (jak tvrdí Zinovjev) je včlenit všechny země do jednoho bloku a donutit je přijmout jeden životní způsob, jedny hodnoty a unifikovaný systém: nejlepší je, když oběť je sama přesvědčena, že to dělá pro vlastní dobro. Zinovjev tvrdí, že v současné fázi probíhá – na rozdíl od studené a horké – teplá válka, v níž se Rusko mění v tzv. koloniální demokracii (srovnej pojem „demokratura“). Zinovjev vidí osud budoucího Ruska spíše v temných barvách, ale nevylučuje ani zvrát: „Lidé si bojí přiznat, že udělali zcela bezprecedentní hloupost v dějinách tím, že se dobrovolně poddali vlivu reformátorů a jejich západních instruktorů a bojí se to říci nahlas. V tomto strachu se podle mého názoru skrývá hlavní překážka pro realizaci možnosti, o níž jsem mluvil výše“ (tedy možnosti, že by se Rusko vyhnulo vlastní transformaci v koloniální demokracii).

Lucjan Suchanek nechápe Zinovjeva jen jako politologa a publicistu, ale především jako umělce: originalita Zinovjevova textu spočívá prý v tom, že narativní fragmenty jsou nasyceny dialogy, traktáty a básněmi. Složitý je i jeho styl vyznačující se složitým lexikem, aforismy, paradoxy, alogismy, hyperbolami a antitezemi. Podle Suchanka je Zinovjev jako literát příkladem propojení umělecké a publicistické roviny výpovědi, je dokladem toho, jak se politická publicistika metaforizuje a nabývá estetické funkce na rozdíl od tradiční prozaizace, tedy zvěcnění literárního textu. Zinovjevovo dílo je jedním z argumentů, který zpochybňuje dosavadní hranice mezi krásnou a věcnou literaturou, a to ještě na atraktivním, provokativním materiálu.²

Podobně netradiční a provokativní pohled na ruskou minulost a současnost má ruský židovský literát A. Goldstein, který již dlouho žije v Izraeli³. Znalost a hluboký ponor do fenoménu Ruska a do sovětské epochy se také protíná s určitým vzdálením a odstupem, resp. s nahlížením Ruska gogolovsky „z krásné dálky“ telavivského bytu na pobřeží Středoziemního moře – to umožnilo autorovi podívat se na sovětský fenomén zejména skrze literaturu, kulturu, myšlení a etiketu. Originál, který vyšel pod názvem *Rasstavanije s Narcisom*, svou ambivalentní dokonavostí/nedokonavostí přesněji vystihuje, oč autorovi roku 1997, kdy kniha v Moskvě v nakladatelství nesoucím název stejnojmenného časopisu *Novoje literaturnoje obozrenije* vyšla. Jde skutečně o loučení, rozlučování, neboť tato doba je pořád v nás, resp. v nich.

Již v úvodu chápe Goldstein konec 20. století jako konec ruského a sovětského impéria, a tudíž i jeho literatury: mluví přímo o ruské literární civilizaci a my víme, že tak to skutečně bylo – ruský svět byl především světem viděným skrze literaturu, která vytvářela jeho autenticitu nejautentičtější. Goldstein ostřeji než sami etničtí Rusové postihl, jak byla ruská literatura spjata s fenoménem impéria

² Emigracija i tamizdat. Skice o współczesnej prozie rosyjskiej. Red. Lucjan Suchanek. Kraków 1993. Rec. I. Pospíšil: Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university, XLVI, D 44, 1997, s. 156–158. I. Pospíšil: Poláci se dívají na Rusko (Lucjan Suchanek – Alexandr Zinovjev). HOST 2000, č. 7, s. 44–46.

³ Viz slovenský překlad knihy A. Goldstein: *Rozlúčka s Narcisom*. Přel. Valerij Kupka, Ivana Kupková, Kalligram, Bratislava 2003.

a jeho budováním, byť se tvářila, že je především kritikou režimu: ukázalo se to nejlépe po Říjnové revoluci roku 1917, kdy bolševici po rozbití starého impéria začali budovat nové. 20. století bylo věkem rozpadu velkých říší, což Goldstein pregnančně líčí na Rakousku-Uhersku a jeho reflexi v literatuře: hodně se dovolává Jaroslava Haška a Roberta Musila; u vědomí, že jeden byl spojen s Prahou a druhý po léta s Brnem, měli bychom o tom něco vědět; především Goldsteiny odkazy na Haška jsou však jen přibližné a Švejka pochopil v tradičním duchu jako satiru na říši. Ukazuje na fungování habsburského impéria jako domova řady národů, ale už neříká, proč zaniklo: velebí však jeho nadnárodní ráz (kdyby to byla zcela pravda, nikdy by se nerozpadlo, i když dlouho tlumilo zejména dominantní německý nacionalismus). Nostalgie po říši a Vídni je jedním ze snění dneška, jedním z dnešních mýtů.

Ruská emigrantská literatura vytvářela iluzi říše jako Ivan Bunin v *Temných alejích* (parafrázujeme autora: ve vzduchu je rozptýlena nádhera ruského bytí, snůh, koně, výborné jídlo v restauracích a hostincích, svěží dech ruských milenců a milenek, vášně, krev, uvádání a smrt), zatímco další generace, např. nejvýznamnější a nejtajemnější z nich Boris Poplavskij (1903– snad 1935 – viz dále) vidí Rusko jako svět utvořený emigranty ze slov. Přízračná je ruská představa o znovuvybudování impéria na ideologickém základě novoeuroasijství.

Ve studii *Konec jednoho panteonu* líčí Goldstein tzv. Brežněvovu epochu. Asi se nám to nebude líbit, ale právě ji nazývá skutečným socialismem s lidskou tvář, a připisuje proto tomu pražskému koncepci, která by podle něho stejně skončila v čistém kapitalismu. Píše, že sovětské tanky přijely do Prahy v podstatě obnovit cenzuru, jinak by z reálného socialismu Brežněvova typu nezůstal kámen na kameni – svoboda tisku se podle Lenina rovná smrti. A sovětský socialismus s lidskou tvář je podle autora tichá dohoda moci s lidem: když budete dodržovat moje pravidla a dáte mi pokoj, dám vám i já pokoj. Tato nepsaná dohoda zaručující nehybnost, kterou Gorbačov nazýval dobou stagnace, pomáhala udržovat slábnoucí systém při životě. Lidé pochopili sílu impéria a dobrovolně je pomáhali udržovat (stavba BAM, která vzbudila nelíčené nadšení, k němuž se dnes již jeho nositelé neradi hlásí) – byla to doba prosycená konvencí a nesvobodou, ale také vírou v udržení impéria a jeho velikost – to není Goldsteinův souhlas, jen konstatování.

Problém Majakovského řeší ve stati *Energie a ergon revoluce*. Na rozdíl od těch, kteří snili o tom, co by bylo, kdyby se Vovka zastřelil už v roce 1916 (byl by to pak pěkný příklad modernisty s velkou perspektivou), ukazuje, že Majakovskij neměl po revoluci jiné řešení: mohl si vybrat hnilobu a postupnou degeneraci emigrace, nebo tzv. vnitřní emigraci, jak ji hledal a nalézal M. Bulgakov, nebo si najít třetí cestu. Povinností básníka je vybrat si místo na Zemi, kde se sbíhá energie doby – tím místem bylo v roce 1917 Rusko a Majakovskij vlastně vpadl do centra dění a udržoval oheň revoluce – jakmile mu nestačily síly, musel ze scény odejít – revoluce svou energii, ze které čerpal a kterou pomáhal udržovat, ztratila. Jako je absurdní hádat, co by se stalo s Wertherem, kdyby se nezastřelil, je nesmyslné se ptát, co by bylo v tomtéž případě s Majakovským: Werther je Werther právě proto, že se zastřelil.

Brilantní je také Goldsteinova studie o Literárním centru konstruktivistů (LCK) a jeho tažení proti oblomovismu: skvěle harmonuje s výsledky studií v nedávno vydaném českém sborníku (*Avantgarda: vztah české a ruské avantgardy*. K 80. narozeninám Jiřího Fraňka. Národní knihovna České republiky, Slovanská knihovna, Praha 2002). Vlivný konstruktivismus se zdá hodně západně praktický, ale jeho legitimní součástí byly také úvahy o Rusku jako syntéze Evropy a Asie, jeho součástí byl v tomto smyslu i expanzionismus v duchu Trockého „permanentní revoluce“, i když měl i své odpůrce. Varianta modernizace, kterou moc nakonec realizovala, byla však jiná než amerikanizace Ruska, o níž kdysi mluvil a psal Lenin.

Značnou schopnost vcítění do dobové atmosféry předvedl Goldstein také ve stati *Jednoduchý půvab socialismu*. Analyzuje tu etiketu a životní způsob sovětských 30. let: poetiku komunálních bytů, společné práce, pionýrských táborů jako svérázných chrámů; příliš divoká nietzscheovská ideologie Maxima Gorkého byla nahrazena kruhem rodiny, sentimentalistickou etiketou, o níž již na I. sjezdu sovětských spisovatelů mluvil V. Šklovskij, dojetím při sledování amerických filmů na téma „kterak chudé děvče ke štěstí přišlo“. Literatura (mj. díla J. Zozulji, V. Kaverina, A. Gajdara, V. Lebeděva) tu slouží jako doklad tohoto života, ale musíme si – na rozdíl od Goldsteina – uvědomit, že to byl spíše mýtus, jehož části fungovaly snad ve velkoměstských aglomeracích bohatší Moskvy nebo Leningradu, ale rozhodně nikoli v zapadlé provincii: zde je literatura opět tím starým ruským modelátorem skutečnosti, spíše vizí než realitou. Jednoduchost a sentimentalistická idyla je to, co na tehdejších sovětském životě uchvacovalo i západní tvůrce (M. Andersen-Nexø na I. sjezdu sovětských spisovatelů), tendence k smíření a víra, že se vše v dobré obrátí, patos intimity a sentimentu se slévá ve volání po sovětském Karamzinovi a k idylám jinak groteskního satirika A. Platonova. V následující studii *Přízračnost a démos* zase tvrdí, že tzv. socialistický realismus není ani tak metodou nebo směrem tvorby, ale způsobem nahlížení světa jako průzračného, propustného, vidění světa, které odstraňuje jeho konflikty (Platonov, Erenburg, I. Katajev). V eseji *Strážci na hostině* srovnává Platónův Stát a román Brankář Republiky Lva Kassila. Esej *Možnosti uhýbání – Tyňanovův ideální stát* ukazuje na historiosofických románech druhy koryfeje ruského formalismu koncepci literatury vyvázané ze sevěření dějin, literaturu jako jeden velký text – jak to podobně chápali např. T. S. Eliot nebo Ezra Pound. Pozoruhodným dílem a osudem Arkadije Belinkova (1928–1970) se zabývá ve studii *Belinkovův odpadlický „soc-art“*.

Typicky ruský mysticismus a záliba v tajemnu najdeme v eseji *Poplavského tajný život*. Boris Poplavskij prý zemřel ve 32 letech roku 1935 v Paříži na předávkování drogou nebo prášky či na přijetí špatné drogy. Autor kriticky analyzuje výpovědi o okolnostech smrti a Poplavského pohřbu a vede nás po stopě, která poprvé končí u italského levicového režiséra Piera Paola Pasoliniho, za nímž při natáčení jeho posledního filmu *Saló aneb Sto dní Sodomy* (podzim 1974) přišel sedmdesátiletý muž, který mluvil italsky, ale za jehož italštinou vyčítal jazykově citlivý režisér francouzštinu a snad ještě jeden „exotičtější“ jazyk – možná slovanský. Píše to Pasolini ve svých Denících vydaných italsky roku

1987 a o rok později anglicky. Neznámý se představil jen iniciálami A. B. a prozradil, že píše pojednání o filmech pro *Tel Quel* a *Cahiers du Cinéma* – ty jsou Pasolinimu notoricky známy jako něco výjimečného. Při loučení – přičemž o filmu ani o umění obecně nepadne ani slovo – mu na dotaz tajemný neznámý svědčil, že brzy umře, ale ještě chce zajet do Kinshasy (tehdy Mobutuovo Kongo či Zair), kde chce vidět, jak si boxer Muhammad Ali povede s Foremanem. Stopa vede dál k Normanu Mailerovi, který se Muhammadem Alim čili Cassiem Clayem zabýval v reportážích a esejích, a pak za Alexem Durbanem (dnes Ahmedem Eliahem), dříve Aliho blízkým přítelem – ano, tajemný A. B. v Kinshase byl a stal se místním folklórem – přesně předpověděl, jakou taktikou Muhammad Foremana porazí. A. B. (Apollon Bezobrazov) byl dlouholetý Poplavského pseudonym a zdá se, že ruský génius vyhověl potřebám ruské emigrace (Paříž řadu dní žila Poplavského smrtí) i svým vlastním a zmizel, utajiv svou novou identitu.

Fenomén Ruska a SSSR nepřestává vzrušovat: na rozdíl od sledování disentu, samizdatu a tamizdatu ožívá v Goldsteinově knize především nenáviděná sovětská epocha se všemi rozpory a mýty, se svou energií, která se vyčerpala. I když každá koncepce musí v něčem absolutizovat a schematizovat – a činí to i Goldstein – jeho koncepce je zneklidňující. Podle něho má každá epocha svou energii, každá doba také cítila úbytek své energie a reagovala na to (brežněvismus), ale svému zániku a rozplynutí nedokázala zabránit – nicméně v nových krizích se svými siluetami tu silněji, tu slaběji vrací.

3 Z hloubi „stagnace“ do víru perestrojky

Když se v roce 1988 sešli v Muzeu moderního umění zvaného Louisiana ve vesnici Humaebeku u Kodaně tzv. sovětští a exiloví či emigrantští spisovatelé, aby navázali z iniciativy tehdejšího Dánského komitétu slavistů dialog, zdálo se, že postupné smíření bude realitou, i když zjevně nepůjde o smíření ideologické a axiologické (iniciátory byli rusista Eigil Steffensen a jeho žena Märta-Lisa Magnussonová, Kodaňská univerzita, ale také Jihojutské univerzitní centrum v Esbjergu, přítomni byli Jefim Etkind, Galina Belaja, Kjeld Bjørnager Jensen, Vasilij Aksjonov, tehdejší Gorbačovův poradce Jurij Afanasjev, Andrej Siňavskij, Vladimir Dudincev, Natalja Ivanovová, Boris Weil, Grigorij Baklanov, Anatolij Gladilin, Fazyl Iskander, Oleg Popcov aj.).⁴ Již tehdy bylo zřejmé, že hodnotové posuny, které se v průběhu sovětské perestrojky objevily, mají svůj původ v posunech důrazu z období Brežněvovy stagnace: proběhly zde mimo jiné diskuse o slavjanofilech a revolučních demokratech, v nichž se znovu kladly otázky ruské minulosti a osudovosti ruských dějin; próza se orientovala na vesnici a přírodu, ekologii a nakonec i mytologické struktury, poezii se říkalo příznačně „ti-

⁴ Viz svazek *The Louisiana Conference on Literature and Perestroika*. 2.-4. March 1988. Edited by Märta-Lisa Magnusson, translated from Danish and Russian into English by John Kendal, South Jutland University Press 1989.

chá“, drama řešilo etiku práce a soukromého života, tzv. sovětská literatura 70.-80. let byla zcela jiným celkem vytvářejícím cílevědomě budované mosty k dalším posunům až převratům.

Charakter ruské literatury 70. a 80. let 20. století, která z hloubi tzv. brežněvovské stagnace vytvářela mosty k radikálním změnám jazyka, stylu, tématu a žánru, byl pozorovatelný i v procesu její recepce českým kulturním prostředím. Jako dílčí aktér tohoto procesu jsem jej kdysi představil v samostatném svazku svých recenzí a kritických statí z uvedeného období, které byly publikovány v českých časopisech a periodikách i v denním tisku.⁵ Recenze, statí a doslovy pojednávající především o ruské próze 80.-90. let 20. století, místy i o jiných jevech ruského písemnictví, byly publikovány knižně nebo na stránkách Světové literatury, dílem i Tvorby, Kmene, Lidové demokracie, Rovnosti, výjimečně i jinde. Jde úhrnem o mnoho set autorových větších i drobných článků, recenzí a souborných statí. Po roce 1989 byl zájem našich periodik o ruskou literaturu minimální: rusistická pojednání byla vykázána na okraj literárního života, do regionálních periodik nebo místního či regionálního denního tisku – ovšem až na určitý okruh příspěvků, v nichž se kultivoval tehdy módní a jednostranný, povětšinou negativistický názor. O to cennější byla vsřícnost, s níž se tyto autorovy materiály setkávaly u dr. Tomáše Mazáče, redaktora dnes již zaniklé Lidové demokracie, a dr. Jaromíra Blažejovského, nyní pracovníka Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, tehdejšího redaktora moravského deníku Rovnost. Některé recenze posuzovaly české překlady ruských děl, ale jejich nejpodstatnější a snad i nejpodnětnější část byla často první zevrubnou českou reakcí na nová díla tehdejší ruské literatury publikovaná v tzv. tlustých žurnálech, zejména Novyj mir, Družba narodov a Naš sovremennik. Jsou tedy dobovým svědectvím a patří do dějin vztahové oblasti česko-ruské.

V 70. a 80. letech 20. století měla tehdejší ruská sovětská literatura v bývalém Československu konjunkturu: ta byla ovšem dána do značné míry uměle. Státně řízená nakladatelství měla přímo přikázáno, aby se zaměřovala na vydávání literatury publikované oficiálně v tehdejší SSSR. To se ovšem netýkalo děl psaných rusky nebo jinými jazyky, jimiž se mluvilo na území SSSR, která zde byla zakázána a vydávala se jen na Západě. Popsaná situace měla však i své vnitřní příčiny: patrně nikde v zemích bývalého socialistického bloku se sovětská literatura (ruská i jiná) nevydávala v takovém množství jako u nás. To bylo do značné míry dáno nezajímavostí původní domácí produkce, která byla od počátku tzv. konsolidace (dnešními médii historicky nesprávně označované jako normalizace) decimována: část klíčových autorů, i když žila i nadále v Československu, nesměla publikovat z důvodů angažovanosti v době pražského politického jara roku 1968 nebo později v nezávislých aktivitách, část emigrovala a vydávala svá díla v zahraničí, především v nakladatelství Sixty-Eight Publishers Josefa Škvořeckého a Zdeny Salivarové. Záměrem tehdy vládnoucích politických kruhů bylo nahradit takto vzniklé vakuum „povolenou“ a „ideově správnou“ literaturou

⁵ Viz I. Pospíšil: Spálená křídla. Malý průvodce po české recepci ruské prózy 70. a 80. let 20. století. Masarykova univerzita, Brno 1998.

a autorita SSSR se zdála dostatečnou zárukou. Docházelo však postupně k paradoxu: i přes tehdejší sovětský neostalinismus se nikdy nevrátily poměry známé z 50. let, takže i oficiální sovětská literatura zasáhla určitý prostor, který jí umožňoval nejen vyjadřovat kritické ideje, ale také rozvíjet se jako umění; právě z tohoto důvodu byla často využívána jako nástroj jinotajné kritiky i u nás. Tato funkce ruské sovětské literatury vyvrcholila v bývalém Československu v druhé polovině 80. let v období sovětské glasnosti a perestrojky, kdy v ní převažovala díla publicistického charakteru.

Zvláštním rysem československé recepce bývalé sovětské literatury v 70. a zejména v 80. letech byla akcentace neruských literatur; kromě ukrajinské a běloruské to byly literatury bývalého tzv. sovětského Pobaltí (Estonsko, Lotyšsko, Litva), mezi nimi zásluhou Naděždy Slabihoudové a zvláště Vladimíra Macury literatura estonská a písemnictví kavkazského regionu, zejména literatura gruzínská (zásluhou Václava A. Černého) a arménská (L. Motalová, L. Křehla); objevovala se i díla středoasijských autorů, která však byla většinou překládána z ruských originálů nebo autorizovaných překladů z vlastních jazyků (kirgizštiny, uzbečtiny, kazaštiny, tádžičtiny aj.).

Zatímco v 50. a 60. se při překládání těchto literatur využívalo především ruských překladů, v tomto období zcela jasně převládá překládání z originálů, které čeští překladatelé získávali často přímo od autorů v jejich vlasti (Estonsko, Gruzie). Tzv. mnohonárodní sovětskou literaturu vydávala v podstatě všechna československá nakladatelství, zejména však Lidové nakladatelství a Odeon. Úkolem prvního (dříve nakladatelství Svět sovětů) bylo primárně vydávání sovětské literatury, příp. jiných literatur tzv. lidově demokratických a později socialistických zemí. Často bylo problematické najít dostatek alespoň průměrných textů, takže vycházela také díla nekvalitní, která neměla vyjít ani v jazyce originálu. Odeon byl z tohoto pohledu v lepší situaci, neboť vydávání literatur národů SSSR bylo pouze jednou částí jeho aktivit (vzpomeňme tu záslužné činnosti redaktora Kamila Chrobáka): jeho publikace z tohoto okruhu se vyznačovaly tradičně vysokou překladatelskou a redakční úrovní.

Autor však nechápal ruskou literaturu utilitárně; hledá v ní to, co v jiných literaturách: krásu, kontinuitu tvarů, myšlenky a neotřelá témata. Jinak však tehdejší ruská sovětská literatura měla v našich předlistopadových souvislostech, jak bylo uvedeno, i jiné funkce: často se jejím prostřednictvím prosazovaly ideje a představy, které byly u nás jinak nepublikovatelné. Roku 1980 při posezení v brněnské Akademické kavárně (dnes již tento podnik spjatý také s životem brněnské akademické obce, stejně jako kavárna Bellevue, neexistuje) zahltl autor jednoho brněnského novináře informacemi o právě časopisecky vydaném románu Čingize Ajmatova *A věku delší bývá den* (Stanice Bouřná; *I dol'se ve-ka dlitsja den' – Burannyj polustanok*); ten nemohl uvěřit, že by se tam něco tak odvážného mohlo vůbec publikovat. Později v tom bylo hodně farizejství a řada lidí, kteří se kdysi zalýkali sovětskou perestrojkovou literaturou, ztratila o ni náhle zájem. Ruská sovětská literatura se u nás chápala spíše jako ideová a tematická zásobárna než jako artefakt a estetický objekt. Politizace probíhala i na té úrovni, že někteří sovětští autoři byli u nás v časech perestrojky nedotknutelní

proto, že se vyjadřovali k tehdejší sovětské realitě kriticky. Jinak řečeno: i pouhé dílčí negativní připomínky k těmto dílům jako by vyjadřovaly odmítnutí jejich etického postoje a souhlas s nejkonzervativnější sovětskou reakcí. Moje kritická recenze na Ajtmatovův román *Popraviště* byla proto ve Světové literatuře hbitě doprovázena překladem recenze ruského kritika, která byla vlastně pajánem – zcela mimo dimenze literatury jako druhu umění.

Jako anglistu a bohemistu mě vždy ohromovalo, jak živé bylo v této literatuře vědomí tradice. Možná je ruská literatura 80. let vskutku její labutí písní: to, oč usilovala v poetice, tématu a idejích, to, čím rozvíjela východoslovanskou tradici, ty hodnoty, které prosazovala navzdory autoritářské moci i proti konjunkturálnímu konzumentství a pozdější politice chaosu, rozvratu a hazardu, se nenaplnily. Společná vlast Valentina Rasputina, Čingize Ajtmatova a Jurije Rytgeva se rozpadla a její největší část – Rusko – prožívá střídavě krizi a stabilizaci, pohybující se od chaotické „demokracie“, tj. politicky a ekonomicky omezené parlamentní demokracie, k režimu osobní moci, tj. k tzv. řízené demokracii, jak dnes západní politologové eufemisticky říkají autoritářským postkomunistickým režimům. Prozaici, o nichž autor kdysi psal, na to reagovali různě: jejich cesty se v podstatě rozešly.

Je zřejmé, že mezi ruskou literaturou období perestrojky a glasnosti, literaturou po převratu roku 1991 a v době rozpadu Sovětského svazu, literaturou druhé poloviny 90. let a počátku 21. století a literaturou 70. a 80. let minulého věku nejsou tak velké přeryvy, jak by se zdálo: rozdíl mají spíše vnějškovou povahu, ponorná řeka poetiky a tematiky však nemizí; řada postupů formovaných a formulovaných před 20–30 lety se objevuje v nové podobě i nyní. Ruská sovětská literatura a literární kritika 70.–80. let není nezajímavá: nová, postmoderní, alternativní literatura sice destrukuje všechna tabu – politická i sexuální – ale tím vlastně plíživě znovu povzbuzuje a vyvolává zájem o písemnictví založené na vážnosti a smysluplnosti lidského života, na zápase o jeho naplnění, na vytváření a přetváření ideálu – osobního i společenského, na tragické kolizi jedince a společnosti, svobody a nutnosti, tyranie a demokracie, na líčení odvrácených stran dobových idejí – bez toho, bez těchto úporných a často i naivních příběhů, zdá se, nemůže ani dnes, v době globalizace.

4 Texty, témata, ideje, žánry, proměny jazyka

Výzkum jsme založili na studiu dobové literární produkce (viz předchozí text), na excerpci dobových časopisů, zejména *Voprosy literatury*, *Russkaja literatura* a *Literaturnoje obozrenije*, příp. *Novoje literaturnoje obozrenije*, vybraných prozaických děl a literárněvědných prací. Materiál pokrývá léta od počátku 80. let 20. století po přelom 20. a 21. století. Kopírované, příp. skenované dobové texty se stanou přílohami práce nebo ve své výběrové podobě její přímou součástí.⁶

⁶ Soupis hlavních excerpovaných studií bude obsažen až ve finálním výstupu projektu.

Tematické posuny se začaly objevovat již v druhé polovině 70. let a zesílily od počátku 80. let 20. století. Především se směřovalo k systematickému přehodnocování, na počátku spíše krotkému, základních jevů a etap v ruském literárním vývoji: součástí byla diskuse o slavjanofilech již z roku 1969 a revolučních demokratech ze začátku 70. let 20. století na stránkách časopisu *Voprosy literatury*. Byly to diskuse vedené sice v marxistickém nebo spíše pseudomarxistickém, ortodoxním duchu, ale již upozornění na klíčové okruhy ruského 19. století vyvolávalo otázky směřující k přítomnosti a zpochybňující tradiční výklady petrifikované v sovětské literární vědě od 30. let 20. století. Určitým průlomem byl také pohled na tyto ideové proudy v kontextu evropského myšlení, tedy nikoli jako na plod autochtonního ruského vývoje, ale jako rezultat evropských střetávání (německá klasická a romantická filozofie v případě slavjanofilů a západníků, pozitivismus u revolučních demokratů).

Dalším posunem byla orientace na literární teorii a estetiku: součástí tohoto proudění byly kritické stati o tzv. západní literární vědě, metodologii a estetice. Kromě toho se začaly více prosazovat tendence spínané s imanentními literárněvědnými metodami, tj. s moskevsko-tartuskou školou (J. Lotman, V. Toporov, V. Ivanov aj.) a sémiotickými přístupy reprezentovanými např. v posledních letech jeho života koryfejem sovětské literární vědy, medievistou D. S. Lichačovem (1906–1999). Po povinném probírání a obligátních diskusích o usneseních stranických a spisovatelských sjezdů následují tedy poutavé analýzy a rozborů: na stránkách čas. *Voprosy literatury* se tyto progresivní postupy objevují mnohem častěji než jinde; např. čas. *Russkaja literatura* vydávaný Puškinským domem Akademie věd byl do poslední chvíle značně konzervativní a soustředěný spíše na literární dějiny a „pozitivistické“ sbírání materiálu. Zejména pravidelná rubrika v časopise *Voprosy literatury* nazvaná *Теория: проблемы и размышления* obsahovala podnětné myšlenky nebo alespoň nový materiál.

Nově se začíná pohlížet také na ruskou klasiku, zejména v souvislosti s novými filmovými přístupy (*Oblomov*): jinak řečeno, proráží se clona, kterou v ruské a později i sovětské kritice vytvořili nadlouho revoluční demokraté a jejich předchůdce V. G. Bělinskij, jehož V. Šklovskij s nadsázkou nazval vrahem ruské literatury. Sociologické jednostrannosti již byly neudržitelné a uvolňovaly cestu kulturologii, literární morfologii a poststrukturalistickému proudění včetně zpočátku nepojmenované, ale fungující hermeneutiky Gadamerova i autochtonně ruského ražení.

Zásadní změnou brežněvovské éry oproti předcházející chruščovovské byl tradicionalismus a obrat k předrevoluční minulosti. Chruščovovská, „revizionistická“ éra byla spojena s programovým odvrácením od Stalina k Leninovi, k počátkům ruské revoluce, k tzv. čisté revoluci, kterou prý Stalin zdeformoval (Solženicyn v *Souostroví GULAG* ukázal, že jde jen o jednu z četných iluzí): odtud v literární vědě a kritice obrat k sovětským 20. letům volných literárních sdružení a skupin, k soupeření různých poetik apod. Brežněvova éra se vyhýbala sovětským 20. letům, směřovala dál do 19. století a hledala klíče k současnosti právě zde. Tzv. vesnická próza (*деревенская проза*) je takovým programovým, byť mlčenlivým kritickým zrcadlem nové době, někdy značně radikálním. Lze tedy

řící, že Brežněvova éra probíhala v literární vědě paradoxně ve svých důsledcích ve znamení hloubkovější kritiky tehdejší současnosti, skryté, ale o to účinnější a fundovanější. Literární věda a kritika se sice vyhýbaly přímým střetům, ale prováděly cílevědomou erozi oficiální literární vědy rozšiřováním jejího informativního půdorysu, shromažďováním nových podnětů, jejich posuzováním, posuny důrazu a přehodnocováním starších jevů. Tak se vytvářely předpoklady, aby po krátkém období tzv. „navrácené literatury“ (возвращенная литература), období perestrojky s její nadsazenou, většinou povrchovou a povrchní publicistikou nastoupil čas důslednějšího, hlubinného přerodu: tyto předpoklady se vytvářely právě v Brežněvově době silněji než v Chruščovově nebo na počátku Gorbačovovy perestrojky – když již máme tuto dobu a její dílčí etapy nějak personifikovat. Přehodnocování se vztahuje k různým dobám a různým jevům: najdeme tu stati o ruském 18. století, klíčové době pro vznik moderního ruského písemnictví, ale také studie o Slově o pluku Igorově, ruském letopisectví nebo skomoroších a „voločebničestvu“, bitevním polem diskusí se stal také problém periodizace ruské literatury.

Jestliže rok 1985 proběhl ještě plně ve znamení tradičních schémat, počínaje rokem následujícím a dalšími se již objevují výraznější posuny: kromě publikování dříve zakázaných děl se objevují práce o dříve potlačovaných autorech, ale také mnohem zásadnější studie přehodnocující celý ruský ideový, filozofický, duchovní, náboženský a literární vývoj. Objevují se záměrně zapomenutá jména a díla, ale také koncepce. S tím přichází zásadnější proměna nejen tematiky, ale také žánrů: silněji se o slovo hlásí esej a filozofické reflexe. Se změnami a posuny v tématech a žánrech v skladbě ruské literární vědy a kritiky jde ruku v ruce proměna jazyková, zejména změny v metajazyku literární vědy a kritiky a jazyku krásné literatury. Pokud jde o zmíněný excerpovaný materiál, mění se jazyk, a to natolik radikálně, že se nejen objevují nová slova západoevropská a zejména americká, tedy většinou anglosaské provenience, ale najdeme zde i slova v ruském jazyce dávno zapomenutá nebo vytlačena na okraj. Jinak řečeno: na počátku tohoto procesu se literární vědci odchovaní sovětským „žargonem“ museli – obrazně řečeno – učit znovu číst a psát, neboť jazyk se vrátil obohaceným oblohou do 10. a 20. let 20. století. Silně se zvýšila frekvence některých slov, jako jsou мирозозерцание, герменевтика, структурализм, семиотика, метафизика, религия, эротика, апокалипсис, христианство, духовность. Jistým pramenem k těmto jazykovým posunům jsou např. spisy V. Solovjova, N. Berdajeva, S. Bulgakova, V. Rozanova aj. V malé statistice, kterou jsme provedli na malém vzorku excerpovaného materiálu, jsme došli k závěru, že frekvence uvedených slov se od druhé poloviny 80. let zvýšila třikrát až čtyřikrát; naopak zmizela slova spojená s tradiční sovětskou literární vědou a dogmatickým „slangem“ s pojmy „историзм“, „партийность“, „народность“, „отражение“ atd. Vzrostl zájem o náboženská témata. Tento obrat mění a přehodnocuje dosud vládnoucí pojetí vývoje ruské literatury, když se ukazuje, že dominantními a ideově a esteticky nejcennějšími byly jiné proudy, než se dosud tvrdilo, tedy např. celý tzv. stříbrný věk spjatý s modernou: posun od avantgardy preferované za Chruščovovy éry (avšak nikoli jím samým, ale spisovateli té doby) k moderně je tu pří-

značný a souvisí s posuny od adorace „dětských let revoluce“ ke kritice a odmítnutí revoluce jako takové. Zde se historické kyvadlo posouvá ještě dále a směřuje až k adoraci carismu a pravoslaví – to se objevuje i v politice první poloviny 90. let, ale počátek 21. století tyto krajnosti vyrovnává. Výsledkem těchto střetů je reálnější obraz vývoje ruské literatury a literatury obecně; nehledě na krajnosti má dnes čtenář ruské kritiky a ruské literatury lepší a všestrannější přehled o všech proudech, neboť literární věda a kritika se začíná znovu vracet i ke klasickým autorům, ceněným i za sovětského režimu a pohlíží na ně jinak a dává jim jiné místo v dějinách ruské kultury: to se týká např. M. Šolochova nebo M. Gorkého. Slovo také více dostávají zahraniční literární vědci (mezi nimi např. Polák, disident a rusista Andrzej Drawicz – zemřel v druhé polovině 90. let) a také Rusové žijící valnou část života v cizině (Roman Jakobson). Nápor dokumentárního materiálu (např. osvětlování různých spisovatelských politických kauz, mj. štvance na Zoščenka, Achmatovovou, Pasternaka, Solženicyna apod.) jde ruku v ruce s uveřejňováním potlačovaných a zakazovaných děl, děl ruské emigrace všech vln, ale také s úsilím o celistvý obraz ruské literatury. Proměna tematiky, žánru a jazyka je součástí tohoto procesu.

Tato studie vznikla v rámci grantového projektu AV ČR, reg. č. A9164202, Integrovaná žánrová typologie současných ruských textů, jehož řešitelem je PhDr. Jiří Gazda, CSc.

